

ČESKOSLOVENSKO

Česka a Slovenská federatívna republika (1991)

Rozloha: 127 869 km²

Česko: 78 869 km²,

Slovensko: 49 032 km²

Obyvateľstvo (1991): 15 576 550

Česko: 10 302 215,

Slovensko: 5 274 335

Menšiny v Čechách:

moravská, slovenská, sliezská, poľská, nemecká, cigánska (rómska), maďarská.

Menšiny na Slovensku: maďarská, cigánska (rómska), česká, rusínska, ukrajinská, moravská, nemecká, poľská.

I. HRANICE ŠTÁTU, USPORIADANIE

Československá republika vznikla ako nástupnícky štát Rakúsko-uhorskej monarchie na základe mierovej zmluvy z 10. septembra 1919 v St. Germain, ktorá uzatvorila I. svetovú vojnu: historické državy Českej koruny patriace k Rakúskej ríši (Čechy, Morava, rakúske časti Sliezka) sa zjednotili so severnými a severovýchodnými župami *historického Uhorského kráľovstva*. Na týchto územiach žili v prevažnej miere slovenskí alebo rusínski obyvatelia. Tieto územia v rámci štátoprávneho usporiadania jednotnej Československej republiky existovali pod názvom Slovensko, resp. Rusínsko, Podkarpatská Rus ako samostatné „krajiny“. Neuskutočnila sa autonómia Podkarpatskej Rusi, ktorá sa pre Československo povinne predpísala v 10. paragrafe St. Germainskej zmluvy, a nedošlo ani k vytvoreniu osobitného štatútu nemeckej

menšiny, ktorá tvorila 13,5 miliónov, približne 25% celkového počtu obyvateľstva. Štátotvorní českí politici na mierovej konferencii to posledné prisľúbili. Najzávažnejším problémom I. Československej republiky s rozlohou 140 408 km² bolo *neusporiadanie slovenskej otázky*: pražská vláda nespĺnila autonómne prisľuby, ktoré v pítzburgskej dohode T. G. Masaryk, neskorší prezident, s americkými českými a slovenskými politikmi v r. 1918 dohodol, resp. ktoré pražskí českí politici na jeseň r. 1918 zo slovenskými politikmi ústne potvrdili.

V r. 1938 nevyriešené národné, menšinové otázky v mnohom prispeli k tomu, že sa Československo vnútropoliticky destabilizovalo, zahraničnopoliticky izolovalo a stalo sa ľahkou korisťou Nemecka. Najprv sa oddelili *nemecké, maďarské a poľské územia*, potom vznikla *slovenská a rusínska autonómia* (október 1938). Vznik *samosostatného Slovenského štátu* (14. marca 1939) znamenal úplný rozpad Československa.

Spojenci pokladali Československo po r. 1945 za víťaznú krajinu. Československo sa obnovilo podľa hraníc z roku 1937. Avšak stratilo Podkarpatskú Rus — ktoré pripojili k Sovietskemu zväzu —, inak pri bratislavskom predmostí získalo na úkor Maďarska 3 dediny.

V zmysle koncepcie slovanského národného štátu prezidenta Beneša maďarskú a nemeckú menšinu v rokoch 1945–1948 zbavili občianskych práv, *priptsali im kolektívnu zodpovednosť* za rozpad Československa v rokoch 1938–1939. Potom za súhlasu víťazných mocností približne 3 milióny Nemcov presídlili do nemeckých okupačných zón, a pokúsili sa zlikvidovať aj maďarskú menšinu.

28. októbra 1968 sa Československo stalo federatívnou republikou, vzťahy medzi Českou socialistickou republikou a Slovenskou socialistickou republikou boli zakotvené v ústavnom zákone č. 143 z roku 1968.

Na jar 1991 sa názov Československa zmenil najprv na Česko–Slovensko, potom na Českú a Slovenskú federatívnu republiku. So zmenou názvu sa súčasne začala nová etapa česko–slovenského štátoprávneho usporiadania, ktoré nieslo v sebe už tendenciu rozpadu spoločného štátu. Po parlamentných voľbách 5.–6. júna 1992 sa vedúce politické strany oboch republík dohodli na postupnej likvidácii česko–slovenskej federácie a na vytvorení, 1. januárom 1993, samostatnej Českej republiky, resp. samostatnej Slovenskej republiky. Obe republiky tvoria colnú úniu.

ETNICKÉ ZLOŽENIE OBYVATELSTVA ČESKOSLOVENSKA

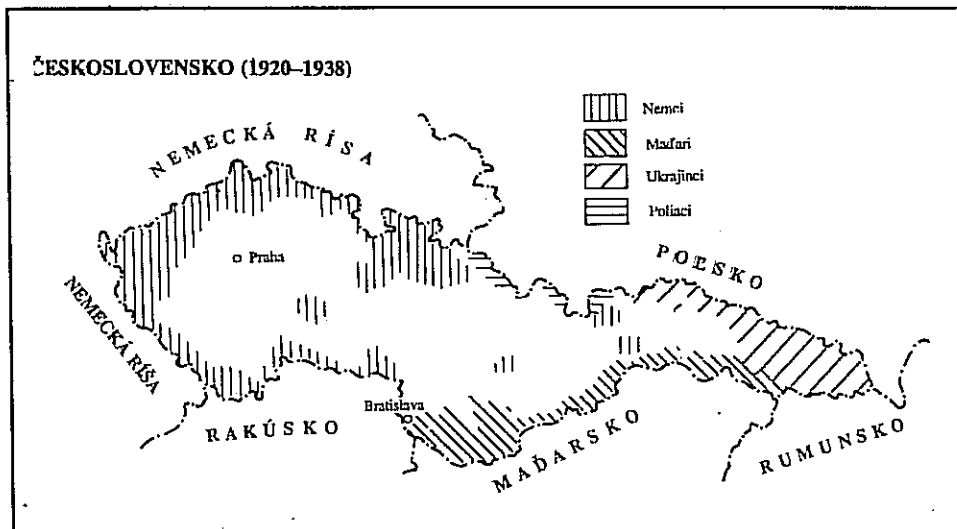
Národnosť	1921	1930	1950	1961	1970	1980
Česi	6 831 120 51,1%	7 406 493 55,4%	8 383 923 67,9%	9 069 222 67,9%	9 318 019 64,9%	9 791 122 64,1%
Slováci	1 967 870 14,7%	2 282 277 17,1%	3 240 549 26,3%	3 836 213 26,3%	4 199 902 29,3%	4 676 378 30,6%
Ukrajinci	461 849 3,5%	549 169 4,1%	67 615 0,6%	54 984 0,4%	48 754 0,3%	47 121 0,3%
Rusi					9 897 0,1%	7 461 0,1%
Poliaci	75 853 0,6%	81 737 0,6%	72 624 0,6%	67 552 0,5%	65 132 0,5%	68 176 0,4%
Maďari	745 431 5,6%	691 923 5,2%	367 733 3,0%	533 934 3,9%	570 478 4,0%	579 166 3,8%
Nemci	3 123 568 23,4%	3 231 688 24,2%	165 117 1,3%	140 402 1,0%	85 663 0,6%	61 129 0,4%
Židia	180 855 1,4%	186 642 1,4%	—	—	—	—
Iné	25 871 0,2%	49 636 0,4%	40 889 0,3%	43 270 0,3%	47 142 0,3%	52 542 0,3%
Spolu	13 374 364	14 479 565	12 388 450	13 745 577	14 344 987	15 283 095

II. MENŠINOVÁ POLITIKA

Údaje o menšinách medzi dvoma vojnami v Československej republike založenej v r. 1918 sa takmer nemenili, počet nemeckej menšiny vzrástol, ostatné menšiny stagnovali.

V zmysle mierovej zmluvy z 10. septembra 1919 v St. Germain sa Československo zaviazalo, že bude dodržiavať medzinárodné *smernice ochrany menšín*, pričom sa

krát zabezpečila ústava z roku 1960, resp. detailnejšie až ústavný zákon č. 144. z roku 1968. *Osobitný zákon o menšinách neexistuje dodnes*. Československá ústavná listina z roku 1991 nezakotvuje menšiny ako štátotvorný činiteľ — na rozdiel od ústavného zákona z roku 1968 —, no na úrovni jedinca vyslovuje právo na vzdelanie a kultúru v materinskom jazyku. Používanie materinského jazyka slovenský jazykový zákon z roku 1991 viaže vo verejnosprávnych celkoch na 20%.

zaviazalo vytvoriť Podkarpatskú autonómiu. Okrem toho 7. júna 1920 uzavrelo s Rakúskom v Brne *dvojstrannú dohodu*, ktorá zabezpečovala rozvoj školstva nemeckej menšiny v Československu. Podobná dvojstranná dohoda sa pripravovala s Poľskom, ktorú podpísali 23. apríla 1925.

Československé menšinové práva upravoval jazykový zákon č. 122 zo dňa 29. februára 1920 (jeho vykonávacie nariadenie bolo uverejnené 3. februára 1926). Podľa toho vo verejno-správnych celkoch, kde počet menšín dosahuje 20% obyvateľstva, občania si svoje záležitosti vybavujú v materčine. Tento zákon vláda 31. decembra 1928 doplnila novým vládnym nariadením, podľa ktorého vo verejno-správnom celku s prevahou menšiny je používanie jazyka menšiny na úrovni jedinca úplne rovnocenný s jazykom väčšiny. V prípade vyššieho pomeru ako 75%, miestna verejná správa môže rozhodnúť o tom, aby sa ako úradný jazyk používal jazyk menšiny. (Paralelné používanie štátneho jazyka ostalo povinné.)

Nemeckú a maďarskú menšinu po II. svetovej vojne pozbavili štátneho občianstva ako kolektívy, ktoré boli vinné za rozpad československého štátu v rokoch 1938–39. (Kto sa v rámci tzv. reslovakizácie dal evidovať ako Slovák, získal späť svoje štátne občianstvo i majetok. Takýchto reslovakizovaných Maďarov bolo 344 609.) Nemeckú menšinu v priebehu rokov 1945–1947 takmer úplne vysťahovali do Nemecka. V rámci výmeny obyvateľstva sa robili podobné pokusy likvidovať maďarskú menšinu. (Približne 90 tisíc Maďarov vysídli do Maďarska a presne toľko Slovákov z Maďarska do Československa.) Zároveň sa pod heslom „nábor pracovných síl“ sa začalo v rámci krajiny rozmiestňovanie maďarského obyvateľstva, deportácie k nemeckým hraniciam do Čiech (40–45 tisíc osôb).

Bezprávie menšín sa po roku 1949 postupne zrušilo. Ústavnoprávne usporiadaný štatút menšinám po prvý-

vojny proti Poľsku, samostatná Slovenská republika sa pridala na stranu Nemecka a severoslovenské poľské obce mohli anektovať (október 1939) ako odmenu. V roku 1945 došlo k novému prevratu: osady opäť pripadli Poľsku.

Kultúrny zväz poľských pracujúcich funguje od roku 1948. Politické hnutie Spoluzitie (Wspólnota) po roku 1990 malo po 1 poslancovi poľskej národnosti vo federálnom, ako aj v českom parlamente.

Maďari

V dôsledku trianonskej mierovej zmluvy (4. júna 1920) približne 90% Maďarov, ktorí sa ocitli v Československej republike žije pozdĺž maďarsko-československej hranice. Severne od maďarsko-slovenskej jazykovej hranice, t. j. mimo maďarského jazykového územia, najmä v mestách žilo vtedy tiež veľa Maďarov. Najmä z týchto území a miest sa po roku 1920 odsťahovalo veľa Maďarov; presťahovali sa do Maďarska alebo sa asimilovali.

Napriek kompaktným menšinovým štruktúram osád, sa nikdy nepodarilo vytvoriť *etnické územné* celky (autonómie). Maďari v rokoch 1920–1938 mali svoje politické strany, ktoré prezentovali etnické i politické záujmy v pražskom parlamente, rovnako aj v miestnych samosprávach. Mali aj samostatnú hospodársku organizáciu (Družstvo Hanza). Pôsobili početné miestne a celoštátne kultúrne spolky.

Po viedenskej arbitráži v novembri 1938 90% maďarskej menšiny sa prinavrátilo Maďarsku. Na území samostatného Slovenska po r. 1939 zostalo 70 tisíc Maďarov. Mali nezmenené postavenie, mali aj svoju politickú stranu.

Počet Maďarov po II. svetovej vojne klesol približne na polovicu. Spôsobili to maďarsko-československá dohoda o výmene obyvateľstva (27. február 1947), resp. pop-

III. MENŠINY

Poľiaci

Poľiaci žijú na sliezskom území, ktoré v 1918 pripadlo Československu ako aj v 12 obciach pozdĺž poľsko-slovenských hraníc. (Na Slovensku hovoria tzv. goralským nárečím.) Napriek tomu, že Poľsko sa pridržiavalo tohto územia, Rada spoločnosti národov ho prisúdila Československu.

Po mníchovskej arbitráži (1938) sporné české a slovenské územia Poľsko vojensky obsadilo. Keď potom Nemci vstúpili do

ri výmene obyvateľstva resolúcia, ďalej pozbavenie práva majetkového, kultúrneho i politického. Uvoľňovaním bezprávia badať do roku 1960 opätovný nárast počtu hlásiacich sa k Maďarom. Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu (Csemadok) je kultúrnou organizáciou Maďarov. Avšak všetky práva pred roka 1937 znovu nenadobudli.

Po revolúcii v rokoch 1989–1990 sa rozvinulo politické hnutie v podobe systému politických strán. Vo voľbách v r. 1990 maďarské strany delegovali do pražského parlamentu spolu 16 poslancov, v r. 1992 sa spoločný pražský parlamentný klub skladá z 11 maďarských a poľských poslancov, z príslušníkov politického hnutia Együttélés (Spoluzitíe) a Maďarskej kresťanskodemokratickej strany. V Slovenskej národnej rade majú maďarské strany 14 poslancov.

Nemci

Podľa údajov sčítania obyvateľstva v roku 1921 žilo v Československu viac než 3,1 milióna osôb nemeckej národnosti. Väčšina v pohraničných oblastiach Čiech, v kompaktných nemeckých okresoch tzv. Sudiet. Pozitívna československá legislatíva o menšinách v dvadsiatych rokoch prechodne stabilizovala nemeckú otázku. Nemecké menšinové školy a kultúrne ustanovizne v oblasti Sudiet ostali taktiež nedotknuté. V Prahe a v Brne bola Nemecká univerzita, nemecké politické strany zabezpečovali parlamentné zastúpenie menšiny, ba aj na menšinových fórach Spoločenstva národov zohrávali svoju úlohu. Nemecká sociálnodemokratická strana v Československu, resp. Nemecká maloroľnícka strana v rokoch 1926–31 boli účastníkmi viacerých vládnych koalícií.

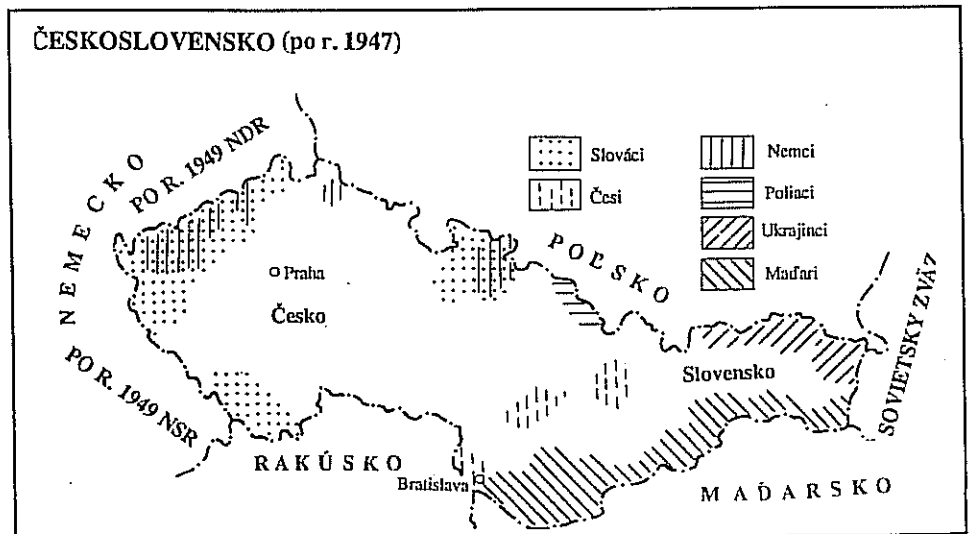
Zastúpenie nemeckej menšiny po r. 1933 sa však zásadne zmenilo. V r. 1935 najsilnejšou politickou stranou v Československu vôbec bola Sudetonemecká strana, ktorá získala 1,25 milióna hlasov. V rokoch 1935–1938 pripravovanom, ale nedokončenom československom národnostnom štatúte Sudetonemecká strana požadovala územnú autonómiu. Bolo vonkoncom neprijateľné, keď na Hitlerovo bezprostredné pranie v tzv. karlovarskom programe zo dňa 24. apríla 1938 požadovali slobodné presadzovanie národnosocialistickej ideológie. (Pražská vláda požiadavky nemeckej autonómie v priebehu týždňov tzv. mníchovskej krízy v plnej miere vzala na vedomie.) Mníchovská dohoda

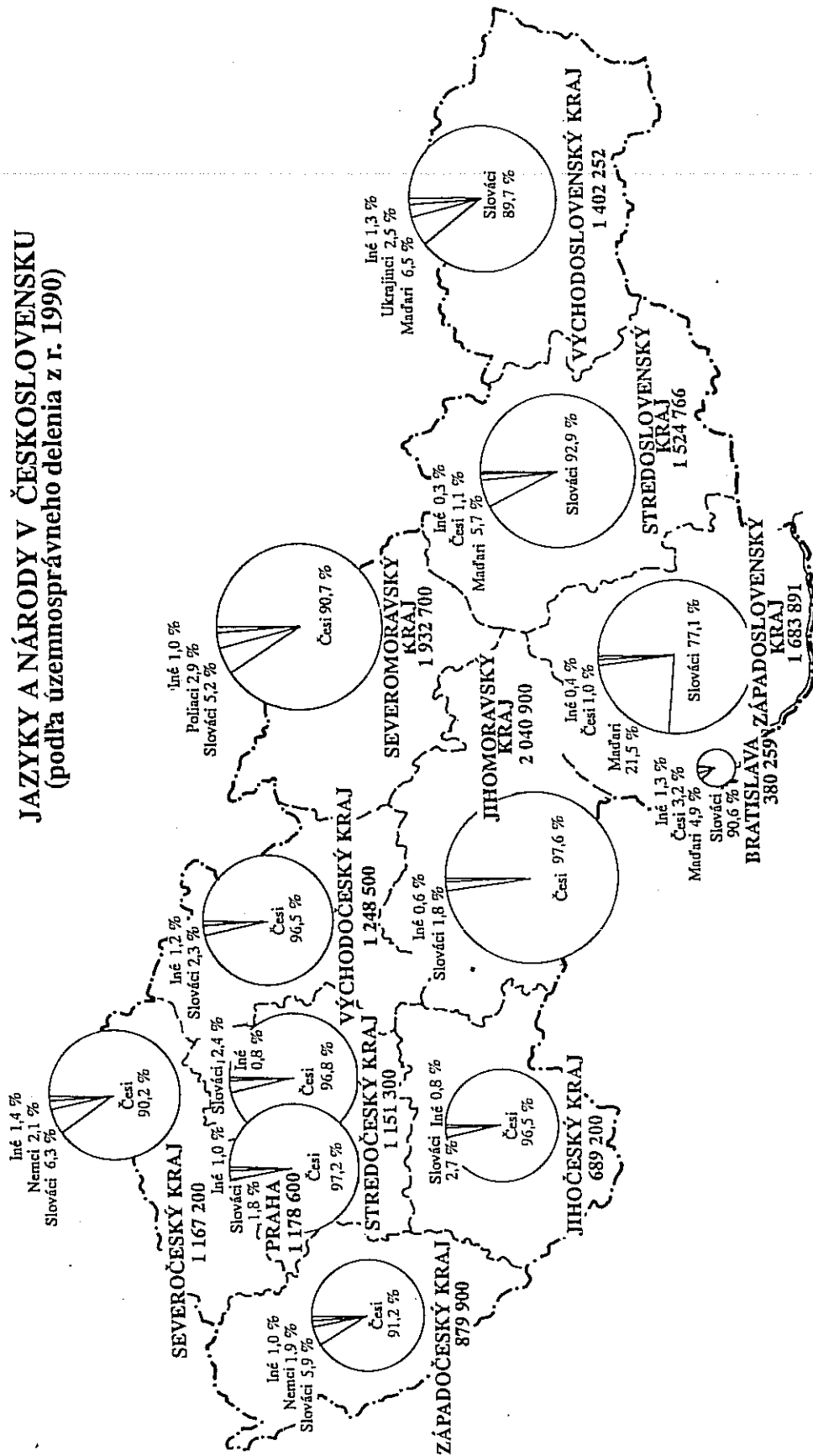
štyroch mocností 30. septembra 1938, územia obývané Nemcami vyšším podielom než 50% prisúdila Nemecku, ktoré v priebehu krátkeho času, jeden aj pol mesiaca Nemecko vojensky obsadilo. 14. marca 1939 potom zaútočilo na zvyšok Československa a české krajiny anektavala pod názvom Česko-moravský protektorát.

Podľa údajov pochádzajúcich z roku 1930 na území samostatného Slovenského štátu vyhláseného v ten istý deň, žilo 133 tisíc Nemcov, ktorí ako menšinová skupina vedená *Karpatendeutsche Partei* mali výsadné postavenie.

V zmysle *Košického vládného programu* z r. 1945 (5. apríla) Nemci a Maďari boli zbavení štátneho občianstva. Státisíce Nemcov utekalo pred frontom, ktorý postupoval na Západ, najmä potom, keď sa rozšírila správa o krutostiach československej a ruskej armády voči nemeckému civilnému obyvateľstvu. Dekrétmi prezidenta republiky Beneša z 19. mája 1945, resp. z 21. júna nariadili úplne pozbaviť práva a majetku nemeckú a maďarskú menšinu. Okrem niekoľko stotisíc utečencov sa v lete 1945 začalo vysídľovanie Nemcov. Do roku 1949 približne 2,9 milióna Nemcov muselo opustiť svoje rodisko v Čechách. Ľudské straty československých Nemcov vo vojne a po vojne prevyšovali 300 tisíc osôb.

JAZYKY A NÁRODY V ČESKOSLOVENSKU
(podľa územnosprávneho delenia z r. 1990)

Najdlhšie neusporiadanou ostala právna situácia zbytku Nemcov (v. r. 1950 v Československu žilo približne 165 tisíc Nemcov). Tzv. socialistická ústava z 11. júla 1960 určité výhliadky na zabezpečenie kultúrneho rozvoja dávala iba pre ukrajinskú, poľskú a maďarskú menšinu.

Prvýkrát sa o nemeckej menšine zmieňuje § 3. ústavného zákona č. 144, prijatý 28. októbra 1968, a to na druhom mieste po Maďaroch. V tom istom roku vznikol Kultúrny zväz nemeckých obyvateľov v Československu, ktorý mal v r. 1988 8000 členov. Doteraz nie je v Československu jediná menšinová škola s vyučovacím jazykom nemeckým.

Po prevrate v roku 1989 sa v českom a federálnom parlamente ušlo 1–1 miesto nemeckému poslancovi.

Ukrajinci (Rutíni, Rusíni)

Medzi dvoma svetovými vojnami za podpory pražskej vlády niekdajší uhorskí Rusíni obnovili svoj systém národnostného školstva a kultúrnych ustanovizní. Autonomiu prisľúbenú v mierovej zmluve však získali až po mníchovskom verdikte, no Maďarsko tieto územia v roku 1939 vojensky obsadilo.

Rusínov žijúcich na území Československa po II. svetovej vojne postihli iba cirkevné ujmy: gréckokatolícku cirkev úplne zlikvidovali.

Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich v Československu pôsobil od začiatku, ich kultúrne snahy, spoluprácu s Ukrajinou neobmedzovali opatrenia, ako podobné predsavzatia Maďarov na Slovensku. V r. 1968 Ukrajinci požadovali územnú autonómiu. Preto ich kultúrnu organizáciu v r. 1970 vylúčili z Národného frontu a podriadili ju kontrole slovenského Ministerstva kultúry. 90% rýchlo sa asimilajúcich Rusínov (Ukrajincov) žije v dvoch východoslovenských okresoch (Humenné, Bardejov).

IV. PRAMENE KONFLIKTOV

1. Najzávažnejším národným konfliktom bolo od začiatku nevyriešený štátprávny vzťah medzi *dvoma väčšinovými národmi*, Čechmi a Slováckmi. Československá federácia, platná od januára 1969 slovenským stranám požadujúcim väčšiu suverenitu a líniu samostatnej zahraničnej politiky bola nedostatočná. V roku 1990–1992 vznikli na základe česko-slovenských koordinácií návrhy na „rozšírenie federácie“, resp. na vytvorenie konfederácie. Silnejší tlak strán požadujúcich slovenskú samostatnosť sprádzali podobné zámery osamostatnenia v Čechách. V lete roku 1992 sa zrodilo rozhodnutie o rozdelení na dve samostatné republiky.

Približne 370 tisíc Slovákov žije v Čechách v dôsledku pracovnej migrácie obyvateľstva, na Slovensku zase okolo 60 tisíc občanov Čechov, Moravanov, Slezanov, bez toho, že by osobitný zákon reguloval ich práva na svoju materčinu, kultúru.

2. Z národných a etnických menšín krajiny vážne napätie môže spôsobiť v Čechách otázka súvisiaca s majetkovým odškodnením *nemeckej menšiny*, ktorá sa zachovala aj po vysídľovaní Nemcov v období 1945–1949 a je podporovaná z Nemecka. To všetko signalizovali dosť nervózne podtóny parlamentnej diskusie 22. apríla 1992 o československo-nemeckej zmluve.

Nemožno časom vylúčiť ani spory okolo znovuosídlenia sudetonemeckého, tradične česko-nemeckého pohraničia, ba v určitých prípadoch aj spory okolo hraníc. Obavy z prenikania nemeckého kapitálu v každom prípade dokazujú, ako húževnato prežíva germanofóbia v českej spoločnosti.

3. *Otázka sliezskych Poliakov*, druhej významnej menšiny v Čechách môže prerásť do konfliktnej roviny iba vo vzťahu česko-poľskom.

Silnejúce sliezske regionálne povedomie, ktoré sa najmä v Poľsku a Nemecku prezentuje ako nadnárodný tzv. *Euroregión*, v budúcnosti svojším spôsobom môže znamenať ohnisko konfliktu.

4. Zo slovenských konfliktných situácií národných menšín bezpochyby najväznejšie protiklady vyvierajú zo situácie *maďarskej menšiny*. V 435 obciach v súčasnosti je v prevahe maďarská menšina. (Sčítanie ľudu v roku 1980 uvádza 398 takýchto osídlení.) V r. 1960 obce rozdeľovali do územno-správnych celkov (do okresov) tak, aby sa obce s maďarskou prevahou dostali do spoločného okresu so slovenskými obcami, a tým znížili predchádzajúci počet maďarských okresov (z 8 na 2). V obciach na území pod maďarsko-slovenskými jazykovými hranicami pozdĺž maďarskej štátnej hranice — s výnimkou miest — pomer Maďarov prekračuje 75%. *Tri kompaktné a rozsiahlejšie maďarské regióny* (Žitný ostrov — Matúšova zem — Južné Pohronie; Palócske územie [severné časti štátnymi hranicami rozdeleného Novohradsko-gemerského kraja], resp. Medzibodrožie) v súčasnosti nevytvárajú súvislý etnický celok: Maďarmi osídlené územie je široko rozťahnuté, preto plán rozdelenia maďarskej menšiny do autonómnych oblastí naráža na mnohé prekážky. Maďarská menšina požaduje: autonómne školstvo, ako aj vyčlenené hospodárenie s financiami zo štátneho rozpočtu nato určenými. Väčšinová tlač a štátne orgány obviňujú maďarskú menšinu z prehnaných nárokov, zo separatizmu, z dezintegrujúcich zámerov. Okrem iného na základe vyhlášky Ministerstva vnútra sa zakazuje dvoj-*jazyčné používanie názvov obcí, firiem a inštitúcií.*

5. Ďalšou významnou národnou menšinou Slovenska je *ukrajinsko-rusínska*, ktorá napriek „príkladnej politike“ uplynulých desaťročí sa javí ako poloasimilovaná. 14 tisíc Ukrajincov, 17 tisíc Rusínov, 1600 Rusov vytvára súhrn obyvateľstva, ktoré spolu zosobňuje východnú slovenskú menšinovú skupinu. Ukrajinsko-rusínsku odluku (ktorú sčítanie ľudu roku 1991 po dlhšej prestávke opäť zaznamenalo) možno ďakovať predovšetkým znovu povolenej gréckokatolíckej cirkvi. Najrýchlejšie sa asimilujúcimi menšinami v Československu sú rusínska a ukrajinská: jazyková odlišnosť medzi dvoma národmi (t. j. medzi Slováckmi a Ukrajincami) je na úrovni nárečí takmer nebadateľná.

Konflikty v slovensko-ukrajinských vzťahoch môžu vzniknúť iba na lokálnej a *cirkevnej úrovni*, no s ich vážnejším dopadom netreba rátať.

6. Osobitnou otázkou je konfliktný charakter Cigánov, ktorých je podľa oficiálnych údajov 80 000 tisíc, no podľa odhadu je ich počet na Slovensku až 150–200 tisíc. Ich problémy v tomto priestore sú totožné s podobnými ťažkosťami iných krajín.